

# Zuurstof



Hoe heilzaam en troostend het effect van een groene omgeving kan zijn, hebben velen onder ons opnieuw mogen ervaren tijdens de voorbije lockdowns. Maar wat als je permanent in lockdown zit, zoals de ruim 5.000 gedetineerden in Vlaanderen? In de gevangenisomgeving zijn groene elementen vaak ver te zoeken, en dat is volgens de auteurs van dit artikel een gemiste kans. Met hun onderzoeksproject 'Zuurstof voor de gevangenis', waarvoor ze eind 2019 ondersteuning kregen vanuit het Bouwmeester Label, gingen natuurorganisatie BOS+, ontwerp bureau Fris in het Landschap en vzw Terra-Therapeutica op zoek naar mogelijkheden voor vergroening in Vlaamse gevangenissen. Want contact met groen en natuur verhoogt het welzijn van gedetineerden en personeel, helpt agressie en stress in te perken, bevordert de rehabilitatie en geeft ook bijkomende winsten op vlak van biodiversiteit en klimaat. Vandaag heeft dit onderzoek geleid tot vergroeningsscans en pilootprojecten in de gevangenissen van Hasselt, Brugge en Leuven-Centraal, een dialoog met de bevoegde beleidsmakers en plannen voor vervolgtrajecten in andere – bestaande én toekomstige – inrichtingen.

# voor de gevangenis

## Hoe de vergroening van penitentiaire centra voor winst kan zorgen op vlak van welzijn, biodiversiteit en klimaat

LAURE DE VROEY [BOS+], JEAN-FRANÇOIS VAN DEN ABEELE, ELS HUIGENS  
EN ANNELIES SEVENANT [FRIS IN HET LANDSCHAP], HERMAN VEREYCKEN [TERRA-THERAPEUTICA]

### Een architectuur van controle

Vlaanderen telt vandaag zo'n 5.000 gedetineerden, verdeeld over 17 reguliere gevangenissen. De penitentiaire sector is daarmee een substantiële sector met eigen, specifieke uitdagingen. Onderzoek uit 2019 toonde aan dat 37% van de Vlaamse gedetineerden kampt met ernstige psychische problemen<sup>1</sup>. Ter vergelijking: over de hele Belgische bevolking is dat zo'n 17%. Veel voorkomende klachten zijn hoge stress, angststoornissen en een gevoel van zinloosheid – gevoelens die in verband worden gebracht met de directe leefomgeving.

Voor de meeste gedetineerden zijn de gevangensterreinen de enige omgeving die ze tijdens hun verblijf ervaren. Maar het zijn doorgaans niet de meest vrolijke of inspirerende omgevingen. Het gros van de Vlaamse gevangenissen werd gebouwd naar het 19de-eeuwse Ducpétiaux-model: stervormige gebouwen, gekenmerkt door verregaande controle en efficiëntie, verharding en beton. Groen is er weinig of niet aanwezig, en bijna uitsluitend in de vorm van kort gemaaid gazon waar men de gevangene kan 'luchten'. Dertien van de 17 gevangenissen liggen bovendien in een stedelijke context, veelal binnen de stadsring. Ruimte is hier schaars en kwalitatief groen werd vaak weggeschoven ten voordele van andere faciliteiten. Recentere gevangenissen zijn ruimer opgevat, maar werden uit veiligheidsoverwegingen zo goed als volledig gebetonneerd.

### De kracht van vergroening

De positieve effecten van contact met bos en natuur voor kwetsbare of gedepriveerde groepen zijn vandaag nochtans gekend en worden steeds beter gedocumenteerd. Zo wordt een groene omgeving door wetenschappers overtuigend gelinkt aan stressreductie, lagere criminaliteitscijfers, agressiepreventie, verbeterd

mentaal welzijn, socialer gedrag en hogere empathie. Voor de mensen van natuurorganisatie BOS+ was dit al langer een centraal thema en toen zij na een kennismaking met de penitentiaire sector vaststelden dat de nood aan groene ruimte hier bijzonder urgent was, gingen zij op zoek naar partners die samen met hen het tij wilden keren. Ze vonden die in het ecologisch en sociaal geëngageerd bureau Fris in het Landschap, en later in de vzw Terra-Therapeutica, die werkt rond tuintherapie in Vlaanderen.

Het projectteam onderzocht hoe we binnen de gegeven ruimtelijke condities strategische vergroening kunnen inbrengen om deze strenge en 'harde' omgevingen te verzachten. Hierbij liet het zich leiden door (verloren) tradities van gevangenistuinen, inspirerende voorbeelden uit binnen- en buitenland en lessen uit andere sectoren, waar natuur en zorg al langer hand in hand gaan.

### Van vergroeningsscans tot realisaties

Het projectteam ging daarover in gesprek met, en vond medestanders bij heel wat gevangenispersoneel, directies en beleidsmakers. Samen selecteerden ze drie testcases - de gevangenissen van Hasselt, Brugge en Leuven-Centraal - waarvoor ze in nauw overleg met directies en personeel de eerste 'vergroeningsscans' uitvoer-



<sup>1</sup> Favril, Louis, and Anja Dirkzwager. 2019. "De Psychische Gezondheid Van Gedetineerden in België En Nederland: Een Systematisch Overzicht." Tijdschrift Voor Criminologie 61 (1): 5-33

## Vergroening in de gevangenis van Hasselt

De gevangenis van Hasselt, geopend in 2005 en daarmee een van de nieuwere inrichtingen, vormt een sterk versteende omgeving met weinig bomen of schaduwwerking. Het hitte-eilandeffect ten gevolge van de klimaatopwarming is hier sterk voelbaar, er is weinig of geen contact met de natuur als helend element. Slechts een paar beperkt toegankelijke grasvelden en enkele solitaire bomen op de binnenkoeren – ironisch genoeg geplaatst om helikopters te verhinderen te landen, en zo ontsnappingen tegen te gaan – bieden een rustpunt. In de buitenperimeter liggen een voetbalterrein en buffervijver, maar deze zones worden niet benut. Met een oppervlakte van ruim negen hectare

biedt de site nochtans veel mogelijkheden voor diverse types en vormen van groenuitbreiding. Een vergroeningsscan brengt die in kaart.

Gevangenis Hasselt - meso - groenscan site



### Kansen voor levende, boeiende natuur en biodiversiteit

In eerste instantie streven we naar een grotere variatie in waarneembaar groen. Vooral in de buitenperimeter kunnen forse bomen worden aangeplant, waarvan de krui-  
nen te zien zijn vanuit de cellen en binnenkoeren zonder dat ze het zichtveld van camera's beperken. Maar ook in

enkele bestaande groenzones kunnen meer bomen en zelfs een aantal 'pocketbosjes' worden voorzien: groepjes bomen die geplant worden in vakken van vijf op tien meter en tot een bosje mogen uitgroeien. Ondanks hun beperkte schaal geven ze op termijn een fors groenvolume dat gedetineerden en personeel de opeenvolging van seizoenen laat ervaren – het ontluiken en het vallen van de bladeren, het geuren van bloesems of vruchten, de wind die het bladerdek doet bewegen.

Ook de klassieke en eentonige gazons in de buitenperimeter kunnen natuurrijker ingericht worden. Alleen al door ze extensiever te gaan beheren en slechts twee- tot driemaal per jaar te maaien, kan hier een brede waaier aan kruidach-

tigen groeien. Plaatselijk kunnen bloeiende soorten ingezaaid worden zoals margriet, knoopkruid, etc., die vlinders en insecten aantrekken. Bijkomend voordeel van deze bloeirijke rand is de zichtbaarheid vanuit de bezoekersruimte. Zelfs de sterk aanwezige gevangensmuren kunnen bijdragen aan een groener beeld van de omgeving; in de hoogte gesnoeide klimplanten vergroenen immers het uitzicht en bieden ook weer nestplaats en voedsel aan vogels en insecten.

**Betekenisvolle groenactiviteiten** De vergroeningsscans gaan verder dan de ruimtelijke inrichting, maar suggereren ook activiteiten die aan de nieuwe groenzones en

-elementen gekoppeld kunnen worden. Van de buitenomgeving worden de wandelingen (beluchtungsplaatsen) het meest gebruikt door de gedetineerden. Via een aantal kleine maar gerichte ingrepen, zoals verhoogde bakken om te tuinieren of herinrichting van grasstroken tot bloemenweides, kunnen deze plekken opgewaardeerd worden en betekenisvolle groenactiviteiten en natuurbeleving (zintuiglijke prikkeling) mogelijk maken. De buitenruimte voor bezoek kan heringericht worden tot een speelnatuurplekje, waar kinderen op een meer speelse en informele manier de band met gedetineerden (ouders of familieleden) kunnen aanhalen.

Een voormalig voetbalterrein dat buiten de bewaakte perimeter ligt en vandaag niet gebruikt wordt, biedt mogelijkheden tot natuurbeheer en opkweek van planten. Hier droomt het projectteam van een boomgaard, moestuin, bloemenkweektuin, of zelfs een boomkwekerij ter ondersteuning van bebossingsprojecten buiten de muren, waarmee gedetineerden een betekenisvolle bijdrage zouden kunnen leveren aan de maatschappij. Voor het personeel kan een vlinder aan het water als picknickruimte worden ingericht als een nieuwe, welkome rustplek.



den. Deze scans tonen kansen voor een ambitieuze herinrichting van de volledige buitenruimte – een alternatief toekomstbeeld voor de Vlaamse gevangenis. Op de scans volgden concrete pilootprojecten: onderdelen uit de brede scans die prioritair gerealiseerd zullen worden met financiële steun van de Vlaamse overheid via de projectoproep 'Natuur in je Buurt'.

In Brugge ligt de focus op zichtgroen. Vier binnentuinen tussen de cellenblokken – vandaag nog eentonige grasvlaktes – krijgen een natuurlijke en gevarieerde inrichting. De nadruk ligt hier op de cellenblokken, die vaak overbevolkt zijn en waar weinig of geen activiteiten doorgaan.

Leuven-Centraal zal de veiligheidszone tussen de binnenste en buitenste omheining sterk vergroenen met bloemenweides en fruitbomen. Ook hier worden zo groene en biodiverse zichten gecreëerd voor gedetineerden uit verschillende cellenblokken en voor het personeel. Bovendien past dit in de klimaatstrategie van de stad Leuven.

In Hasselt wordt een bezoekersruimte aangelegd, met een focus op kinderen. Het moet een familievriendelijke setting worden, waar gedetineerden de kans krijgen op een aangename, spontane manier in contact te komen met hun kinderen.

## Persoonlijke en maatschappelijke baten

Een centraal uitgangspunt van het projectteam is een participatieve en waar mogelijk co-creatieve aanpak met gedetineerden en personeel. De gevangeniscontext heeft immers een geheel eigen logica, met randvoorwaarden en wensen die het best gekend zijn door wie er dagelijks in werkt of verblijft. Maar niet alleen in het ontwerp, ook in de aanleg én het beheer worden gedetineerden zoveel mogelijk betrokken. Zo profiteren ze niet alleen van de positieve effecten van een groene omgeving, maar ook van het directe contact met de natuur. Betekenisvolle groenactiviteiten blijken in een detentiecontext erg succesvol, zowel in het herstellen van eigenwaarde en zelfvertrouwen als in het versterken van sociale en beroepsmatige vaardigheden.

Zo mikken de pilootprojecten op een win-win voor mens en natuur, met persoonlijke én maatschappelijke baten. Vergroening van onze gevangenissen reduceert niet alleen de gezondheidskosten voor gedetineerden en het aantal agressie-gerelateerde incidenten, maar ook de stress en het ziekteverzuim bij het personeel. Meer groen draagt ook bij tot een betere luchtkwaliteit en waterhuishouding, het inperken van lokale hitte-eilandeffecten en een verhoogde biodiversiteit. De ontwerpers kiezen in hun plannen daarom bij voorkeur voor het gebruik van diverse en streekeigen beplanting, en een natuurlijke aanleg.

## Naar een groenere detentie

Worden deze pilootprojecten de start van een groenere detentie? Het projectteam kon, samen met de Vlaams Bouwmeester, in gesprek gaan met de bevoegde kabinetten en instanties over de rol van groen in bestaande gevangenissen, maar ook in toekomstige. Het team mocht de federale overheid adviseren bij de opmaak van de bestekken voor de gevangenissen die de komende jaren gebouwd zullen worden in Leopoldsburg en Vresse-sur-Semois. Daarbij wordt voldoende grote, natuurlijke en diverse groene ruimte als een belangrijke voorwaarde meegegeven aan de ontwerpers, met aandacht voor betrokkenheid van gedetineerden en personeel. Er wordt gekeken naar zichtgroen (met connecties vanuit de cellen en verblijfsruimten), gebruiksgroen (ruimte voor ontmoeting, beweging, beroepsvorming, ...) en zorggroen (waar gedetineerden zelf kunnen instaan voor het onderhoud en beheer).

Onderzoekstrajecten (onder meer vanuit de Hogeschool PXL) zullen de resultaten de komende jaren steeds beter in beeld brengen. Meerdere gevangenisdirecties onderzoeken intussen de mogelijkheden voor vergroening op hun eigen sites. Maar realisaties op het terrein vragen uiteraard de nodige investeringen. Aan de overheid om gevangenissen de nodige middelen en ondersteuning te bieden voor een groene make-over achter hun muren, met winsten tot ver daarbuiten.